

FERDINANDY GYÖRGY

A nyugati magyar irodalom párizsi árnyékhuszárai*

Jámborné Balogh Tünde árnyékhuszárai azok a bujdosó honvédek, akiket 1848 után úgy elfelejtett a világ, mintha soha nem is éltek volna. És akiknek, ha nem mondjuk ki a nevüket, hamarosan nyomuk se marad.

Hasonló sors várt 1956 árnyékhuszáira is. Azokra az elszánt fiatalokra, akik a bukott forradalom után idegen világok alacsony égboltja alatt kísérelték meg a lehetetlent: azt, hogy távol a szülőhazától, idegen nyelvi közegben is magyar íróvá váljanak.

Kívülálló számára természetes, hogy amikor leomlik a Vasfüggöny, hazatér a kényszer-száműzött. Megtalálja a helyét a szülőföldön, az anyanyelv élő és éltető közegében, amit anno könnyelműen faképnél hagyott.

Hazatalálni azonban nehéz. A nyugati magyar írók próbálkozásainak immár huszonöt éve néma tanúi vagyunk. Elmondhatjuk, hogy még ma, negyedszázad után is gyermekcipőben jár a visszatérés és a visszafogadás, ez az annak idején gyorsnak és diadalmasnak képzelt folyamat.

Nagy kivétel Márai Sándor. Őt valóban felfedezte az óhaza. Igaz, hogy a nyugati könyvpiaccal szinkronban történt ez a felfedezés, és hathatósan segítette, hogy a felszabaduló országban hiánycikk volt a Márai-féle, úgynevezett polgári irodalom. Talán közrejátszott az is, hogy a nagy változások idején az író már nem élt, és így nem tudott beleszólni (mert beleszólt volna!) visszafogadása körülményeibe.

Vannak más íróink is, akiket már Nyugatra távozásuk előtt számon tartott a hazai irodalom. Cs. Szabó László, Szabó Zoltán vagy Határ Győző már idehaza is letették a garast. Az ő hazatérésük aránylag könnyű volt: visszafoglalták alig kihűlt helyüket. „Kánonba kerülni” az ő számukra nem okozott különösebb nehézségeket.

Az itt következőkben azonban nem róluk, hanem a Nyugaton fellépő új írónemzedékről szeretnék beszélni. Azokról, akik idegen környezetben választották a magyar nyelvű írást.

Valamiféle kánont ők is létrehoztak. Író az, állították, akit az öt nagy irodalmi folyóirat (a müncheni *Új Látóhatár*, a párizsi *Magyar Műhely*, az *Irodalmi Újság*, a római *Katolikus Szemle* és az Újvilágban megjelenő *Arkánium*) befogad. A hazatalálásra ennek a mintegy félszáz írónak, költőnek, a nyugati magyar irodalom derékhadának volt a legtöbb esélye.

Esélyről beszélek. Mert előttük sem nyílt meg az elmúlt húsz évben sok kapu. Kivételek persze vannak: Makkai Ádám műfordítóból például Kossuth-díjas íróvá faragott az óhaza.

De mit mondjunk azokról, akik még a nyugati kánonban sem találták meg a helyüket? Az itt következőkben ők lesznek az én árnyékhuszáram.

*

---

* Székfoglaló előadás a Magyar Művészeti Akadémián. Elhangzott 2015. január 30-án.

1956 menekültjeiről szóló első írásaimtól napjainkig következetesen az elesettek, az útpadkára szorultak krónikása voltam. A helyüket nem találó, kallódó száműzöttek lantosa. Most, a nyugati magyar irodalomról szólva is azok jutnak eszembe, akiknek nem sikerült „a nagy feladás”. Akikből nem vált magyar író a vadnyugati pályafutásuk alatt. Azoknak a tehetséges és nagyratörő pályatársaimnak ajánlom ezt a munkát, akiknek ma már a nevüket sem említik az enciklopédiák és az irodalomtörténetek.

Azoknak, akik a kétségbeesés pokolbugyra mélyén önkezükkkel vetettek véget életüknek, akik éhen pusztultak (erre is van példa) a jóléti társadalmak peremén, a nyelvet váltóknak, hiszen a nyelvváltás is az öngyilkosság egy formája, végül azoknak, akik abbahagyták magányos, reménytelen erőfeszítésüket.

Tamási P. (Pobrányi) Gábor írásait 1957-ben, a párizsi *Ahogy lehet*ben olvastam először. Nem szokásom, de kivágtam és megőriztem a „Hogyan szerkesszünk emigráns lapot?” című satirikus cikksorozatát. Soha nem találkoztunk, bár az *Ahogy Lehet* szerkesztőségében többször is megfordultam. Hét évvel később egy spanyol napilapban olvastam a nevét. Gabriel Pobrányi barátai Párizs-környéki birtokán főbe lőtte magát. A rövid hír Pobrányit, mint detektívregény-írót említi.

Évekkel később egy Puerto Ricó-i könyvtárban találtam rá francia regényére, a *Kocaforradalmára* (*Un révolité du dimanche*, Paris, 1955), amit a neves francia kiadó, Juliard adott ki. És aminek egy detektívregényhez nem sok köze van.

A *Kocaforradalmár* önéletrajzi írás, jól felismerhető benne a már-már patológikus honvágy álomsémája a hazatérésről, az idegenné vált otthonról, majd az újabb, ezúttal sikertelen menekülésről.

Az elbeszélő tipikus „kívülálló”: nem vállalja a sorsát, se kint, se bent. „A Nyugat” – mondja – „túl gyenge ahhoz, hogy megvédje magát. Túl gyáva, hogy beismerje vereségét, túl öreg, hogy ne ragaszkodna az élethez kétségbeesetten. Olyan büszke a szabadságára, mint csúf vénlány az erkölcsére – egyetlen ideálja a fennmaradás”. De hát kiutat a szovjet mintájú keleti világ se kínál. „Polgárnak születni olyan, mint szifilisznek – nem gyógyul ki soha belőle az ember.” Az elbeszélő csak e két egyformán ellenszenves világ közötti senki földjén érzi szabad embernek magát. Esetünkben: a soproni személyvonaton.

A *Kocaforradalmár* nem nagy regény. Inkább nagy ígélet. Pobrányival foglalkozni mégsem lenne hiábavaló. Vajon hol kallódnak kéziratok, folyóiratokban megjelent írásai? A nyugati magyar irodalom kézikönyveiben – se kint, se bent – nem szerepel Pobrányi Gábor. A teljességre törekvő Borbándi Gyula is csak egy 32 lapos füzetét említi: a *Meghalt a szabad ember* Münchenben jelent meg 1954-ben. Az írás fellelhetetlen. Egyéb műveiről pedig nem tudunk.

Utolsó, festői részlet: a bulvársajtó szerint Pobrányi a híres német színész, Romy Schneider birtokán lőtte főbe magát.

*

Keszei Istvánhoz (1935–1984), ha lehet mondani, kegyesebb a sors. Néhány sort még a Magvető 1989-es kislexikona is szentel neki, és verseskötete is megjelent (*Angyali merénylet*, Róma, 1979). A forradalom ötvenedik évfordulóján pedig kétnyelvű kötetét adta ki a párizsi Magyar Intézet.

Mindez nem változtat a lényegen: eredménytelen hazatelepülési kísérletek sora után, 1984 telén ez a mai szóhasználat *homeless* magyar költő szó szerint éhen halt egy Párizs környéki hónapos szobában. Életművét pedig máig sem dolgozta fel a hazai történetírás.

Egyidősek voltunk, mindketten 1956-ban szedtük a nyakunkba a világot, és mindketten Franciaországban kötöttünk ki. Kalandozó költőcsemeték, mind a ketten meg akartuk váltani a világot. A szó erejével, a szépség, az igazság vértetében. Nem építettünk légvárakat, poggyászunkban 1956 volt az útravaló.

Münchenben találkoztunk először, Molnár Jóska nyomdájában, valamikor 1960 tavaszán. Nyurga, komoly, szemmel láthatóan vidéki fiú volt. Pöszén beszélt, a félénk ember igyekezéssel. Ő ment először vissza Galliába, autóstoppal nyelte a kilométereket. Én még Bikich Gáborral, az *Új Látóhatár* szerkesztőjével (egy másik árnyékhuzárral!) beszéltem meg első közlésre szánt novelláimat.

Párizsban nem tudtam felkeresni őt: nem találtam a sűrűn változó címét. Talán nem is volt neki soha állandó címe. A latin negyedben láttam viszont, a magyarok valamelyik találkozóhelyén.

Keszei csak akkor ült le valahol, ha behívták. A verseit fejből szavalta, emlékszem, a körülményekhez illően rövidek voltak és csattanóval végződtek ezek a korai rigmusok. Elmondott belőlük egy tucatnyit, megette a párizsi kávéházak pultjairól akkoriban még sosem hiányzó kemény tojásokat. Azután egy „na, szevasz”-szal elbúcsúzott.

Egy kicsit sajnáltam, egy kicsit irigyeltem. Sajnáltam, hiszen már akkor, a hatvanas évek elején is érződtek rajta a nyomor ütötte sebek. Irgyeltem, mert költő akart lenni – Párizsban. Se melós, se diák: költő, és semmi más.

A clochardságot jól kitanulta, egyszer még rajtam is segített. Megadta – ma is emlékszem – egy madame Charmet nevű francia hölgy címét. „Trroá, mondta raccsolva, ropogtatva az erreket. Trroá. Rue Jacob! Ott kapsz enni – magyarázta – és megveszik a verseidet.”

Francia lányt vett el, egy vendéglős leányát. „Éhes volt!” – mondták gonoszkodva a párizsi társak. Rövid házassága, hosszú válása éveiben Pista legalább evett.

Amikor utoljára láttam, már megviselte őt a hosszú, immár évtizedes nélkülözés. Irodalmi estet tartottunk a Párizs melletti Chantilly-ban, 1978-ban, a magyar Pax Romana 20. kongresszusán. Pista jókedvű volt, még mindig maradt benne valami kisfiús, kamaszos. Verseit most is fejből mondta el, egyikét-másikat papírcetlikről, amik után minden zsebében hosszasan kutató. Aznap este kiforrott költészettel ismerkedhetett meg a „Les Fontaines” kastélyban összegyűlt kétszáz hallgató.

Az est után az egybegyűlteket közfelkiáltással megszavazták Keszei István versei kiadását.

Ott, egy Chantilly-beli bár ajtajában beszéltem utoljára vele. „Ne menj be!” – mondta, és megfogta a karomat. „Várd meg, hogy behívjanak!” (Akkor ugyanis a behívó fél fizet!) Vártuk hát, hogy a világ minden tájáról Mercédeszen, Jumbo gépeken érkezett honfitársaink meghívjanak egy pohár borra. Minket, akik Párizs nyomorát választottuk a pénz, a siker, a nagyvilág helyett.

*

Harmadik árnyékhuzárom Lehoczky Gergely prózaíró.

Emelje fel a kezét, aki már hallotta ezt a nevet! Pedig ennek a harmadik párizsinak még kötete is van, az Európai Protestáns Szabadegyetem adta ki (*Káprázat és ábránd*, Bern, 1981), sőt, a Magvető 1989-es kislexikonja is megemlíti.

Mindez azonban úgy látszik a kánonba kerüléshez korántsem elég. Lehoczky nem lett öngyilkos és nem halt éhen. Beházasodott egy francia családba, gyermekei születtek. Egy magyar író számára a jelek szerint ez is az öngyilkosság egy formája. Éhen ugyan nem pusztul a beolvadó, de magyar íróvá válnia annál nehezebb.

Lehoczky Gergely 1930-ban született Budapesten. Apja építészmérnök volt és festőművész. Középiskolai tanulmányait derékba törte a háború. A család Ausztrián keresztül francia földre kerül, Gergely már Strasbourgban, franciául érettségizik. 1950-től haláláig (1979) Párizsban élt. Hogy eltartsa családját, az idegenek számára hozzáférhető mesterségeket űzi. Dolgozik a francia rádió magyar osztályának, a müncheni Szabad Európa Rádióknak. A nyugati magyar irodalom folyóirataiban publikál.

Novellákat ír, tárcasorozatokat, karcolatot és kritikát. „Nekem úgy tűnik – írja –, hogy egy novelláskötet, amelynek minden egyes darabja az egész alkotórésze, és amely ugyanakkor egymás mellé helyezett darabokból álló terjedelmes regény, nem megvalósíthatatlan.”

Egy író számára valószínűleg nem az. De Lehoczky Gergely soha nem tudta magának megteremteni az írói munka legalapvetőbb feltételeit. Hosszú barátságunk idején mindvégig alkalmi munkák és munkahelyek között kallódó kétségbeesett álmodozó maradt. Életét a francia kispolgári jólét látszatának áldozta fel, és nem az irodalomnak, ami – ki ne tudná! – teljes embert kíván.

Nem volt szerencséje: mindenki elárulta őt. Munkaadói éhbérért dolgoztatták, serdülő lányai apjuk barátait vitték fel a számukra berendezett padlásszobákba, felesége – a családott polgárlány – keményen ivott. Fiatalon támadta meg a betegség, még nem volt ötven éves, amikor végzett vele egy elhanyagolt és félrekezelt prosztatarák.

Árva poszthumusz kötetének szerkesztői körülményesen köszönetet mondanak a francia családnak, amely „hozzáférhetővé tette” kéziratait és jegyzeteit. Az ilyen idegen firkákat általában a legrövidebb úton kidobják a franciák.

A *Káprázat és ábránd* rövidprózája színvonalas szépirodalom. A *Lomhányi Ákos kalandjai* a párizsi *Magyar Műhelyben* és az *Irodalmi Újságban* jelent meg. Ez a novellaciklus a magyar próza élvonalába tartozik. Szinte hihetetlen, hogy kiadására máig sem gondolt senki sem.

*

A nyelvváltókról külön kell beszélünk. Hiszen a nyelvváltás – a közhiedelemmel ellentétben – nem jelent sikert. Az öngyilkosság egyik formája, amikor az idegenben élő író – belefáradva a visszhangtalan magányba – a befogadó ország nyelvén próbálja elmondani, amit csak ő tud elmondani egyedül.

Mi persze csak a sikeres nyelvváltókról tudunk. Azokról, akiket hírhez és pénzhez segített egy külföldi kiadó. Azt már kevesen tudják, hogy az ilyen jövevény csak addig van jelen, amíg sikeres. Utána? Nyomtalanul eltűnik. Azt, hogy merre járt, meg sem említik az irodalomtörténetek.

Ez a helyzet óhatatlanul a lektúr, a bestseller irányába tereli a *new comer*-t, aki egyre ritkábban akar (tud) kimondani valami igazán lényegeset. „Most már ásson mélyebbre!” – szólított fel párizsi kiadóm, Denoël, első francia könyveim sikere után. Mélyebbre, azám! Kanters úr nem tudhatta, hogy én mélyebbre ásni csak az anyanyelvemen tudok. Hogy nálam, mélyebben, egy olyan gyermekkor lapul, amit lábjegyzetekkel sem érthet meg egy francia. „Soha nem lesz francia író – írtam le akkor – aki óvodáskorában nem franciául malackodott.”

A kétnyelvűség komisz kényszere? Én itt most az olyanokra gondolok, mint Halász György, akiből nagyszerű magyar kezdetek után lett svéd prózaíró. Az idő fogja eldönteni, hogy a Stephan Vizinczeyhez hasonló sikerírók életművéből hosszú távon mi marad. Hogy ez az 56-os „fiatal” mihez fog az *Érett asszonyok* világsikere után kezdeni.

Íme, néhány példa a nyugati magyar irodalom árnyékhuszárai közül. Nincsenek felsorolva azok, akik kétségbeesésükben abbahagyták az írást, ezt az érzésük szerint halálraítélt kínsérletet. Sem pedig – ez, azt hiszem természetes – azok az önjelölt géniuszok, akiket csak irodalmon kívüli szempontok szerint lehetne megemlíteni.

*

De vajon mi lesz a sorsuk azoknak, akik kitartottak az anyanyelv mellett a száműzetés éveiben, és akik hazatértek a Vasfüggöny lebontása után? Visszatalálnak-e? Vagyis, élnek-e árnyékhuszárok itt közöttünk ma is? Vajon hogyan alakul ez a sokadik újrakezdés? Visszafojadja-e tékozló fiait az irodalom?

Vannak elszomorító esetek. A napokban temettünk el egy emigránst, aki egész életét a magyar irodalom szolgálatának szentelte. Újságíró volt, esszéket, tanulmányokat írt fél évszázadon át, magyarul és a befogadó ország nyelvén, ahogy lehetett. Nem volt szerencsés ember: béna feleségét gondozta, miközben családját ügynöki munkájából tartotta fenn. Utazásait napjában többször is megszakította, hogy elláthassa nagybetegét, aztán kiderült, hogy az asszonyt rendszeresen látogatta egy magyarországi tartótiszt, aki így első kézből értesült az emigráns közélet eseményeiről.

Amikor rájött, elvált. Későn tért haza. Még kiadatta élete főművét, egy biográfiát, de azután hónapok alatt végzett vele nemzedékünk gyilkosa, a rák. Haláláról senki se tudott. Búcsúztatásán csak néhány külföldi rendszámú kocsi állt az apró, külvárosi plébániatemplom előtt.

Drámai sors, regényíró tollára kívánczik. Az idejében – értsd: húsz év előtt – hazatérő magyar író egészen más (talán nem is kevésbé fájdalmas) tapasztalatokat szerezhetett.

Kezdve azzal, hogy két, egymással szembenálló, úgynevezett szekértáborral találkozott. Ha valaki egész életében az ötágú síp, az egységes magyar irodalom részének tartotta magát, nehezen érthette, hogy hazatérése után választania kell két tábor és két (sőt három) írószövetség között. Aki nem választ, nem létezik. Kizárja magát, a senki földjén marad.

Persze lehetséges, hogy ez így történne akkor is, ha nem léteznének szekértáborok. A nyugati világ emlőin nevelkedett betűvető kilógna a sorból, bárhová is állna az aprócska haza szellemi gittegyleteiben. Magány lenne a sorsa itthon is? Úgy mint Póbrányi Gábornak Párizsban, detektívregényeket kellene itthon is írnia, hogy kiadója, közönsége legyen?

Nem hiszem. A mai gyűlölködés csak gyermekbetegsége az átalakulásnak, amit mi valahogyan – mint Vilmos császár mondta volt – „nem így képzeltünk el” ma sem.

Irodalmunk alapjában véve befogadó. Ebben bízva írtam le az árnyékhuszárainkról néhány féltő, felelősségteljes gondolatot.